ARHITEKTURA BEZ ARHITEKTA

DAVOR SALOPEK

MALA ARHITEKTONSKA BIBLIOTEKA

Davor Salopek

ARHITEKTURA BEZ ARHITEKTA

Izdavačka djelatnost Saveza arhitekata Hrvatske

IZDAVAČKA DJELATNOST SAVEZA ARHITEKATA HRVATSKE
Zagreb, Trg Republike 3/I Tel. 35-787, 35-729

Za izdavača:
DARKO VENTURINI
MALA ARHITEKTONSKA BIBLIOTEKA

Glavni urednik:
MLADEN VODIČKA

Prelom:
BORO PAVLOVIĆ, DAVOR SALOPEK

Tisak: Tiskarsko-izdavački zavod »ZRINSKI«, Čakovec
1974.

Davor Salopek

ARHITEKTURA BEZ ARHITEKTA

Vitalne poruke narodnoga graditeljstva

IN MEMORIAM
ALEKSANDRU FREUDENREICHU

STAN U ZAVIČAJU

Sve je manje ljudi koji živeći u egzistencijalnom kontaktu s organskom prirodom proniču u zakonitosti rasta organskog svijeta; spoznavajući u tim tokovima životnu uravnoteženost prirodne sredine i svoje mjesto u njoj. Razmjena s prirodom poprima sve više oblik nesmiljene eksploatacije, u koje nema milosti ni za elementarne kategorije biološke sredine: sunce, zrak, vodu, floru i faunu, pa na kraju ni za čovjeka koji od njih živi. To je logična posljedica razvoja civilizacije opijene uspjesima u nadvladavanju prirodnih sila, što se očituje u mnogostrukim formama iskorištenja energija prirode. Taj osvajački pohod na prirodna bogatstva razvio je strogu »ratničku« funkcionalizaciju pristupa, a ona je našla svoj racionalizirani izraz u apstrahiranju predmetnosti i svođenju POJAVNOG na nivo INFORMACIJA, što nas bombardiraju bez prestanka u ogromnim količinama. Informacija postaje početak i kraj,

višegodišnji školski koncentrat i dnevna porcija, uvjet napretka i rezime poraza. Od neophodne racionalizacije pojavnog svijeta, koja ga misaono razotkriva i oplođuje, prelazi se u krajnost TOTALNE RACIONALIZACIJE, u stanje »dematerijalizirane« svijesti, kad predmeta više i ne treba jer dovoljna postaje sama informacija.

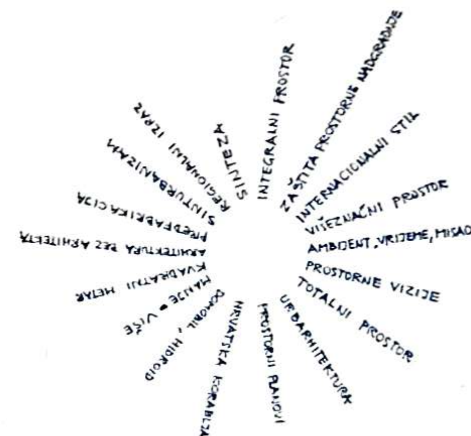
Potreba da se neka stvar iskusi u izravnom osjetilnom kontaktu kako bi se dokučio smisao njenog postojanja za čovjeka, dobiva u civiliziranim sredinama atribut primitivizma, iskustvo vlastitih osjetila nadomješta se iskustvom tuđih i tako smo malo pomalo sve dalje od vlastite Naravi.

Što će nam trava kraj kuće?! Mi ZNAMO što je trava! Što će nam čisti zrak u plućima?! Mi ZNAMO što je čisti zrak, mi imamo informaciju o njegovoj čistoći.

Nije čak potrebno da drveta i objektivno nestane da ga subjektivno ne bi bilo. Priroda postoji onoliko koliko postoji »za čovjeka«, a otuđeni čovjek i »ne vidi« drvo. On se već NALAZI u onom apsurdnom nadrealističkom pejzažu, izgubljen za prirodu u dehumaniziranom prostoru kojim nas nadrealisti opominju već pola stoljeća.

»Povratak« prirodi, na izvore sklada, postaje imperativ, što u sebi, unatoč općoj dominaciji samodostatnosti samoživih artificijelnih sredina, nosi duboke tajne opstanka.

Sa svojih arhitektonskih pozicija potražimo primjere skladnog egzistiranja u ambijentima hrvatskog zavičaja, potražimo humane prostorne poruke narodnih neimara, što svojom arhitektonskom kreacijom nedvosmisleno govore o vitalnom načinu prostornog bivanja na ovom tlu.

JADRANSKI POJAS

OD VELEBITA DO PANONIJE

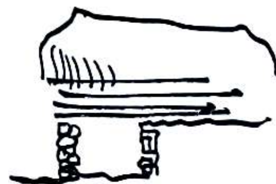
DOLINA KUPE

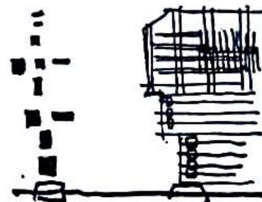
SREDNJOPOSAVSKI BAZEN

PANONIJA

- GRADIVNI ELEMENTI: LOKALNI MATERIJAL,
- GRAVITACIJSKI AUTORITET U KOMPONIRANJU KONSTRUKCIJE,
- ISKORIŠTENA FIZIKALNA SVOJSTVA MATERIJALA

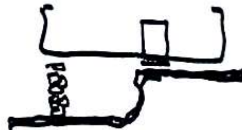

ODNOS PREMA TERENU

- „BRLOG" U KAMENU
- „GNIJEZDO" NA RUBU ŠUME NA OBALI RIJEKE
- „LAĐA" NAD RAVNICOM PANONIJE

- OTVARANJE PREMA SUNCU
- ZAŠTITA OD NEPOGODA.

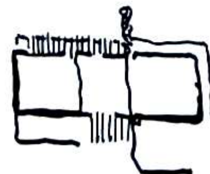

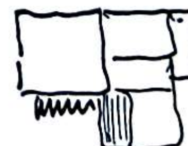

- BOGATA MODULACIJA ODNOSA INTERIJER—EKSTERIJER NA KOMUNIKATIVNOM DODIRNOM PROSTORU STANA I OKOLIŠA

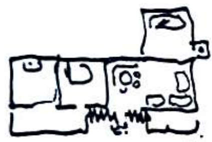
JADRANSKI POJAS | OD VELEBITA DO PANONIJE

• GOSPODARSKI PROSTORI PRATE STAN

• PROPORCIJE PROSTORNOG TOKA PREMA AUTORITETU SVRHE
• MJERILO ČOVJEKA

• KUĆA KAO ZNAK

• ORGANIČKO OBLIKOVANJE SA SNAŽNIM PLASTIČKIM UČINKOM
• ISTINITA INTERPRETACIJA PROSTORA

• ORGANIČKO JEDINSTVO S PEJZAŽEM
• KORESPONDENCIJA S MATERIJALOM OKOLIŠA, TLOM, BIOCENOZOM

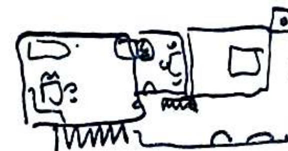

DOLINA KUPE | BAZEN SREDNJE POSAVINE | PANONIJA

VITALNE PORUKE NARODNE ARHITEKTURE

Zaštita okoline postade tema dana i problem epohe. Upućuje se pri tom na ugroženost fizičkih uvjeta životne sredine i reagira već na vrlo širokoj fronti. U tim se kritikama često, međutim ostaje u horizontu gole borbe za opstanak, a previđa potreba istovremene bitke za očovječenje prostornog univerzuma, za podizanje prostornog bivanja na višu kreativnu razinu. Pomanjkanje svijesti o dostignutim duhovnim (kreativnim) vrednotama životne sredine počesto biva uzrokom fizičkom zagađenju: kao da i ne postoje determinante dojučerašnjeg postojanja, olako se prepuštamo automatizmu tehnicizma i zato se utoliko lakše kapitulira pred diktatom jednostranih spekulacija prakse.

A toliko pouke smislenog prostornog življenja očekuju nas, ako se samo želimo uputiti u prostore svoje pučke arhitekture, što analogno vrijedi i za pučke arhitekture drugih sredina. Otkrit ćemo specifičan prostorni univerzum, koji može postati najsnažnije oružje u naporima za njegovu demokratizaciju; katalizator u fundusu saznanja naših suvremenih kreatora pri obračunu s naplavinama prostornog djelovanja, kakvo se često temelji na golom funkcionalizmu imperijalističkoga kruga. Pučka seoska arhitektura zaslužuje našu pažnju već i zato, što ju je potvrdilo vrijeme: te prostorne ideje su živa povijest opstanka od dolaska u ove krajeve.

Ambijenti narodnoga graditeljstva fizički pomalo iščezavaju ali u idejnoj sferi raste značenje specifičnosti tog arhitektonskog govora (posebno na području stambene arhitekture), koji unatoč svim importiranim ili pokupljenim arhitektonsko-graditeljskim naplavinama ostaje snažna unutrašnja inspiracija i katalizator budućih ostvarenja.

Koliko god iz aspekta građanske historiografije uloga seljačkih prostora izgledala apovijesnom, a te seljačke mase bezimene, ipak stoji nepobitna činjenica da su vjekovima ti obrađivači ze-

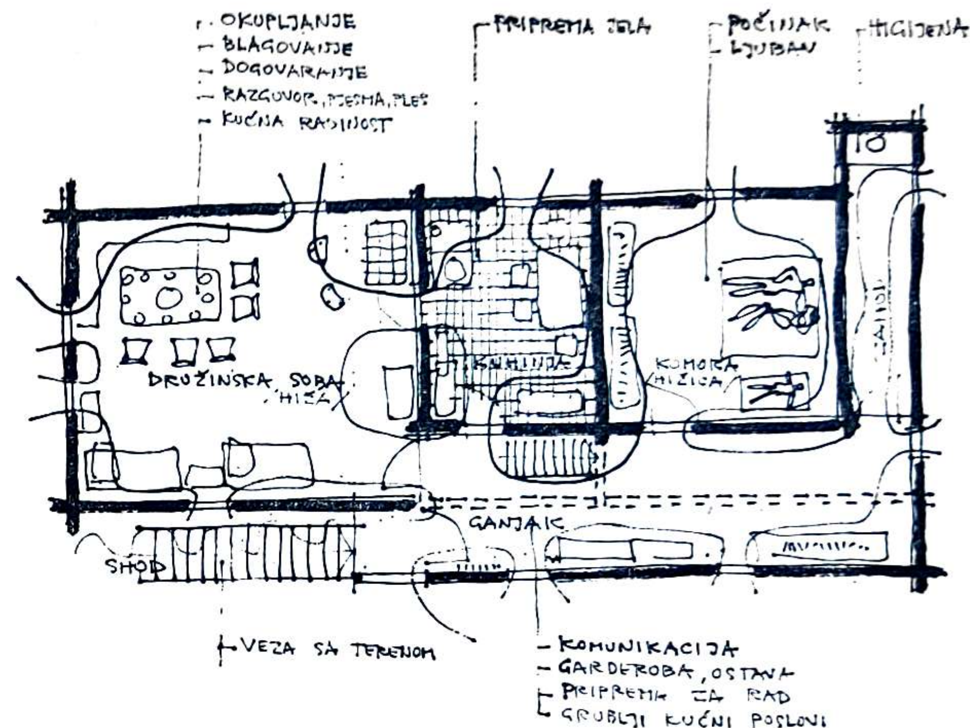
mlje živjeli kao subjekti u dosluhu s prirodom, prenijevši kroz vrijeme svoju tradicionalnu životnu filozofiju, svoj jezik i svoju umjetnost, što snagom i punoćom izraza urasta u svjetsku zajednicu kultura.

Selo je baza što je grad hranila živežom i ljudima, svjedok mijena i promjena, a samo postojano stoljećima, izvorište autohtone hrvatske likovne kulture zanemarene od gradske gospode, sazdano od drvenih i kamenih arhitektonskih tvorevina, od kojih je svaka posebni prostorni univerzum, s mentalitetom seljaka, koji prirodi više vjeruje nego ljudima, znajući da nema nerodne godine za sve plodine. Selo je industrijom raseljeno, raslojeno, ali još uvijek prisutno i kao poruka i kao pouka, i kao zanemareni urbanistički problem našeg vremena. Koja je to formula opstanka, što miroljubivog ratara ostavlja pobjednikom na vjetrometini povijesti, kojom su harale horde gradskih osvajača, što ruralnu arhitekturu krhkoga gradiva kontinuira do vremena, kad od silnih utvrda ne ostade ni kamen na kamenu.

Kakva je to kolijevka što stoljećima ziba život suprotiv ratova, gladi, kuge i potopa. Poslije svih nedaća, pomora i povijesnih martirija život se uvijek ponovno vraća na napuštena ognjišta, neuništiv kao korov, a prostori »hrvatskih korablji« formirali su se uvijek nanovo kontinuirajući prostornu misao u vremenu. Narodni kreator stvarao je svoj životni prostor štedljivo, ne rasipajući snagu uzalud, ali rječito i izražajno kao život sam. Prostornu misao primjerio je ravnicama Panonije jednako uspješno kao kamenjarima primorja, obalama rijeka uz rubove hrastovih šuma ne manje kreativno od krševitih polja zagore ili gorsko-kotarskih proplanaka.

Materiju svojeg okoliša seljak je rasporedio u prostorni organizam, što sadrži i prenosi bitne karakteristike njegove duhovnosti i kreativnosti, društveno-ekonomske konstelacije, organske vezanosti za tlo i podneblje; i takav nastao kao čin plodnog opstanka, taj prostor biva čovjekovim proniknućem u kozmička kretanja.

U dosluhu s prirodom uklopio se seljak u zatvoreni životni krug rađanja, rasta i umiranja, izbalansirani ekološki ritam razmjene žive i nežive materije. Posebno nas zanima stambeni prostor

kao uobličenje okoliša za najvitalnije potrebe. Mnogi ga ne žele ili ne umiju promatrati izvan etnološke dimenzije; o tim panonskim ili primorskim kućama jedva da smo čuli na Arhitektonskom fakultetu, a zapravo se radi o Arhitekturi (s velikim »A«) jednako kao što je arhitektura antički hram ili renesansna palača. Skup životnih potreba dao je poticaj za formiranje svrhovitog prostora, ali je narodni kreator uspostavljajući odnose s okolinom, s puno sluha za RITAM BITKA ostvario istovremeno i specifični estetski princip. Taj estetski princip, ta prostorna ideja sadržana u realizaciji postaje komunikacijska poruka, što nedvosmisleno govori o svojim tvorcima i kristalizirajući se u vremenu počinje utjecati na prostornu misao novih generacija. Prostorne ideje i poruke, što su nam ih uputili naši pređi u ruralnim prostorima širom Hrvatske predstavljaju fantastično bogatstvo mišljenja i djelanja u prostoru, riznicu kreativnosti kako ustvrdi arh. Freudenreich, koji se čitav život bavio evidentiranjem i proučavanjem narodnog graditeljstva. Ta narodna arhitektura zrači osobitostima, koje nastavljače u kreiranju tog

prostora obvezuju barem na poznavanje. Potrebno je međutim daleko više: doživjeti ova prostorna bića svim spoznajnim registrima; kao vodu, sunce, i oblake, kamen i travu,drvo i vjetar, jer premda su kontrapunkt prirodi, čovjekova »antipriroda«, određuje ih upravo odnos prema tim prirodnim veličinama, pa i doživljaj tog prostora treba zasnivati u organskoj sferi.

Mi se nalazimo u revolucionarnim transformacijama društva, čija prostorna shvaćanja imaju još duboke korijene u seoskom prostoru i nije razborito zaobilaziti neke vitalne poruke, što ih taj prostor upućuje. Koliko god njegovu istinu danas shvaćali kao produkt jednog agrarnog društva na izdisaju, on je istovremeno i kreativni produkt uravnoteženog odnosa s prirodom i čovjeka s čovjekom a kao takav relevantan katalizator prostornih kreacija u ovom podneblju za ove ljude na ovom tlu.

ZA DEMOKRATIZACIJU PROSTORA

Da je prostor fizički najprisutnija kategorija našeg bivstvovanja ne treba posebno dokazivati; ispunjamo ga tijelom, osvajamo pogledom i kretanjem napućujemo produžetcima svojih djelatnosti; osjećamo ga svim svojim ćutilima (okom, kretom, sluhom, dodirom), a svjesni smo ga i kad mu »okrenemo leđa«. Konkretni nas prostor spašava od beskraja, a svojim ESTETSKIM ODREĐENJEM poklanja nam zavičajno tlo, VLASTITOST SVIJETA. Začuđujuće je zato da se o biti »prostora za čovjeka« tako oskudno govori. Više pažnje bi mu se trebalo posvetiti već i zato, što urbanističko-arhitektonska djela angažiraju znatni dio nacionalnog dohotka i stvaralačke energije društva te tako umjetnost prostora uključujući projektnu i izvedbenu fazu producira daleko najskuplje umjetničke tvorevine što se uopće stvaraju. Nema, međutim, područja umjetničke spoznaje, koje je danas više otuđeno obrazovanom čovjeku od umjetnosti prostora. Od institucija opće i stručne edukacije do sredstava masovnih komunikacija problemi kreiranog prostora su skromno zastupljeni; na općoj razini izražavani najčešće antiprostornim sredstvima, a na stručnoj svedeni na tehničku operaciju. Bit prostora, a s njome i stvaralački potencijal prekriveni su koprenom pogrešnog odgoja i lažnih vrijednosti, što se do danas provlače još iz elektičkih perioda prošlog stoljeća. Dnevno susrećemo članke o kulturnim događajima, vrlo često s temeljitom stručnom analizom pojedinoga fenomena, radilo se to o glazbi, književnosti, scenskom, likovnom ili filmskom stvaralaštvu, ali da se naiđe na estetsku analizu onoga što nas okružuje, PROSTORNIH ZBIVANJA, to nam se u dnevnom tijeku informacija događa izuzetno rijetko; obično tek onda kad je po srijedi kakav skandal ili je u pitanju nečija povrijeđena taština. Kao da ne pripada svima, mudrost prostora čuva se u usko posvećenim stručnim glasilima (»APELI« — za difuziju prostorne misli ne prolaze na fondovima za kulturu), što možda omogućuje da se ta mudrost skupo prodaje i u malim količinama, ali lišava mogućnosti da se jeftino prodaje na širokom tržištu, što zasigurno ovo društvo traži od kreatora prostora. Na slabašnoj vezi projektanata s onima za koje stvaraju, a koja boluje od stručne superiornosti jednih i estetsko-prostorne neobaviještenosti drugih, rastu prepreke dosizanju više razine na području prostorne kulture. Ne bez raz-

loga taj nesklad zabrinjava i autore PROSTORNOG PLANA SR HRVATSKE do godine 2000, koji upozoravaju pri kraju završnog izvještaja:

»... Već površne opservacije i iskustvo pokazuju da se glavna bitka u provođenju planova vodi na frontu aktivnog odnosa građana prema uređenju prostora. I najbolji plan neće biti ostvaren ako nije shvaćen od strane građana i društva u smislu identifikacije vlastitih želja i interesa, s ciljevima plana ...«
Prostor, sveprisutni okoliš našeg postojanja, s kojim komuniciramo u svakom trenutku budnog stanja (16 sati u 24 sata), koji apsorbira pretežit dio društvenog proizvoda, koji traje s nama i poslije bez nas, taj sveobuhvatni okvir prepušten je na milost stručnjaka s jedne strane i nedovoljno informiranih korisnika s druge. U pojedinim etapama naše novije arhitekture javljala su se DUBLJA htijenja, određeni misaoni napori sa ciljem osmišljenja društvene prakse u prostoru i njene preobrazbe u novu kvalitetu, ali im je počesto nedostajalo ŠIRINE da bi prodrli u tkivo društva.

Bile su to programatske ideje, što su uvodile nove pojmove u shvaćanje prostora.

Rutinski hod prakse skidao je s dnevnoga rada pojmove i pitanja i prije nego što smo na pojedine od njih dobili zrele odgovore; većina programa nije doživjela ni eksperimentalnu fazu, a mnogi prvoplasirani natječajni projekti svježih prostornih zamisli supstituirani su oprobanim uhodanim formulama.

U tom defileu prostornih ideja ponestajalo je organiziranog napora da se prijeđe iz usko tempiranih verbalnih parola na tlo prakse i izazove proces preobrazbe prostora u opsegu koji bi bio dostojan stvaralačkih potencijala vremena i sredine. Zvučni programi sa stranica stručnih publikacija ostavljali su u životu plitke tragove, a ideje ostajale visjeti u zraku kao lusteri budućnosti. Pojedini nesporazumi objašnjavaju se materijalnim nemogućnostima društva da realizira određene ideje, pri čemu se zaboravlja pouka naše narodne arhitekture, gdje kreativnost prostornog izraza svjedoči, da materijalno bogatstvo nije neophodni preduvjet za kvalitetna prostorna rješenja. Nehumano oblikovanje prostora nije naime produkt (relativne) materijalne ograničenosti sredine, nego defektnih pristupa prostornim rješenjima.

Iz tehnicističkih zahvata proizlazila su godinama jednostrana rješenja, postali smo svjesni da praksa prečesto zanemaruje neke vitalne odrednice humanog prostora, pa se tako govori o naseljima bez duše, dormitorijama, kutijama za stanovanje, o izgubljenom vremenu o izgubljenom prostoru itd. Bez postojanja OPĆE svijesti i brige za SVOJ ambijent možemo očekivati sve temeljitiju devastaciju prostora od funkcionalističkog pristupa njegovoj eksploataciji do gubitka osebujnosti određenog prirodnog ili naslijeđenog ambijenta, od luckastih nadomjestaka za istinitu interpretaciju do poremećaja ekološke ravnoteže.

Kreatori prostora se čude, kako za stvaranje kvalitetnog ambijenta prečesto nema nikakvog razumjevanja na kućnom ognjištu niti na odlučujućim društvenim instancama, i kako progresivne prostorne ideje ostaju mrtvo slovo na papiru, a ne pitaju se što su poduzeli za popularizaciju ideja, koja bi utječući na svijest o prostoru otvorila proces njegove demokratizacije.

Ne izgleda li pomalo besmisleno pisati dubokomislene tekstove za nepismene, komponirati za osobe bez sluha, kreirati prostorne ekvilibre za prostorno-indiferentne?

Na oko paradoksalna tvrdnja sadržana u naslovu postaje međutim prihvatljiva ako težnje moderne arhitekture shvatimo kao kretanje usmjereno BITI PROSTORA, a tu bit u osnovnim odrednicama otkrijemo i u narodnoj arhitekturi ruralnih područja. U tom prividnom kretanju naprijed suvremena arhitektura se »vraća« suštini prostora, onome što je pokojni arhitekt Nikola Dobrović nazvao vječnim autoritetom arhitekture. Iz eklektičkih, reprezentativnih, nedemokratskih slijepih ulica XVIII i XIX stoljeća, moderna se arhitektura vraća na izvore istinite interpretacije prostora.

I zato nas ne treba čuditi susret dvaju tlocrta, od kojih jedan pripada predindustrijskom periodu, a drugi nastaje u ovom našem industrijskom i revolucionarnom vremenu. Dijele ih stoljeća, a prostorno korespondiraju više nego bismo očekivali iz svoje »twenty century« — uobraženosti. Ako nas ne zavede moć ovovjeke civilizacije, što čovjeku pridaje svojstva kojih kao biološko biće ne posjeduje, otkrivamo zanimljive prostorne konstante. Potreba za formiranjem prostora javlja se kao uvjet opstanka; artificijelni prostor treba zadovoljiti nužne i moguće naše akcije, on znači putokaz ljudskog svijeta u beskraju kozmičkog. U primjercima »hrvatskih korablji« otkrivamo funkcionalno disponirane i dimenzionirane prostore, primjerene negdašnjim demokratskim odnosima ratarske sjedilačke orijentacije, ali i nekim vitalnim determinantama opstanka.

U neraskidivoj vezi s funkcijom tjelesne akcije životni su ritmovi definirali prostor koji je ujedno i produkt iskonske estetske potrebe za stvaranjem svojega svijeta.

Tri su osnovna razloga interesu za ovaj PROSTOR:

+ njegova specifična ARHITEKTONSKA KVALITETA
+ njegova AUTOHOTNOST (dok su gradove punili često treće-

-razrednim derivatima uzora iz Evrope, selo je ostalo imuno na taj stilski import iz prostornog rječnika negdašnjih gospodara u ovim krajevima; u tim »korabljama« nećemo naći ni romanski ni germanski ni ugarski utjecaj, već autohotni hrvatski i slavenski način prostornog mišljenja).

+ njegovo DEMOKRATSKO PORIJEKLO (formirao se u društvu prakomunističkog zadružnog zajedništva).

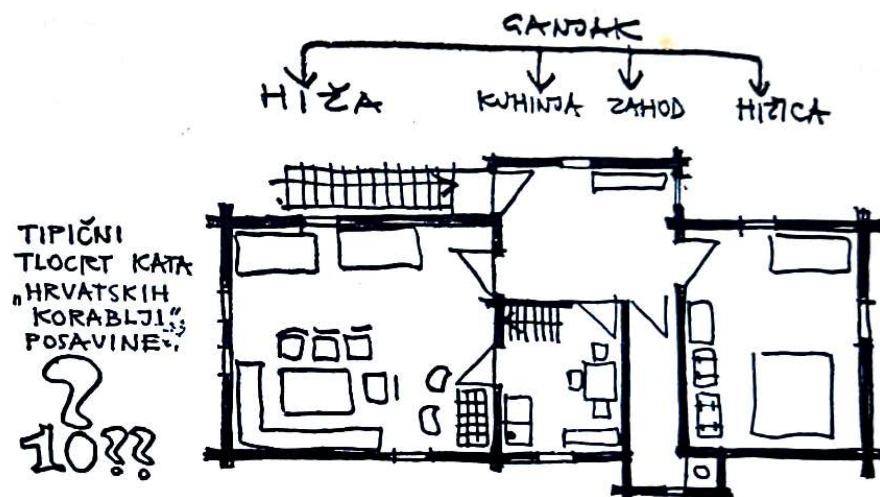
Ove kuće registrirane su sporadično etnološki i etnografski, ali kao arhitektura gotovo da nisu valorizirane.

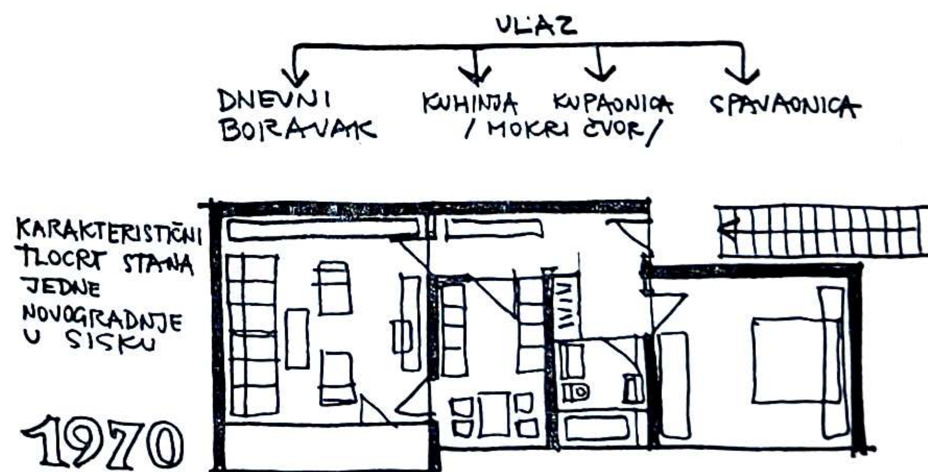
Te »korablje« zavičaja zaboravljene su od arhitekata, napuštene od generacije što su napunile gradove, a najčešće i prezrene od onih koji danas u njima žive (jer su u gradu vidjeli »prave« kuće). Pošto smo upoznali i prihvatili stremljenja moderne svjetske arhitekture imamo li pravo, da se nonšalantno odnosimo prema živoj ostavštini narodne kreativnosti, da propustimo dodir s tim humusom iz kojeg mogu izrasti najživotnije prostorne kreacije suvremenosti?

Ne obraćamo se toj arhitekturi, da nam bude predložak za rješenje arhitektonskih problema našeg vremena. To bi bio eklektički pristup, koji nam nije potreban, jer imamo svoju ovovremenu tehniku i materijale, metode i sredstva, pravila i nužnosti; imamo svoje Vrijeme i svoj Život. Prilazimo joj s razloga s kojeg pristupamo i drugim arhitekturama; kao što je»historia magistra vitae« ,tako i kreativni prostori prošlih vremena sakrivaju u sebi pouku za oblikovanje novih. Te kuće otkrivaju način prisvajanja svijeta, skladan i funkcionalan, u kojem čovjek sebe kreativno smještava u prostor. One nam prenose autentične poruke smislenog postojanja u sintezi proizvodno materijalne s kreativno-duhovnom aktivnošću. Biološko ishodište te arhitekture jesu našem čovjeku na ovom tlu i podneblju; imanentni životni ritmovi, harmonije, proporcije, dominante i autoriteti prostornog komuniciranja.

Po tom ishodištu ova arhitektura prenosi neke bitne konstante našeg prisustva u prostoru.

Njezino ekonomsko ishodište je predindustrijska kolektivna seoska struktura dovoljna sama sebi u svom trajanju zatvorenog životnog kruga rađanja, rasta i umiranja ljudi i plodova zemlje:

obilježena suncem kao izvorom života i smrti: (po toj odrednici bilo bi za nju malo zanimanja iz samoživosti industrijske perspektive).

Društveno ishodište arhitekture tih »korablji« jest zajednica u čijem biću prevladava vrednota Pravednosti i Dobra s idejom jednakosti i bratstva ljudi pod suncem: po toj odrednici ova arhitektura ulazi u samo središte našeg interesa sa svojim konceptom nereprezentativnog, svrhovitog prostora, koji je istovremeno skladan i dostojanstven, autonoman i duboko human. Kulturu ovih kuća prihvatimo kao opomenu da je postojao način, da se prevlada jaz podvojenosti sfere rada od sfere kulture: te kuće su pouka arhitektima o bogatstvu u jednostavnosti arhitektonskog izraza; one upućuju samim time na pristup kreiranju prostora budućih demokratskih struktura.

GOVOR PROSTORA

Govori se ponekad o »arhitektonici jezika«, češće o »jeziku Arhitekture«, ali obično ovaj sraz različitih pojmova ne dopire dalje od metafore u prvom ili stilske nomenklature u drugom slučaju.

Kao što je jezik izraz duhovne nadgradnje određenoga kulturnoga kruga, tako je i arhitektura izraz, artikulacija prostornog koncepta određene zajednice. Množina riječi dopire do nas iz nepoznate prošlosti, traju s nama i prihvaćajući njihov smisao produžavamo njihovo trajanje; u komunikaciji one su nenadoknadivi tumači smisla.

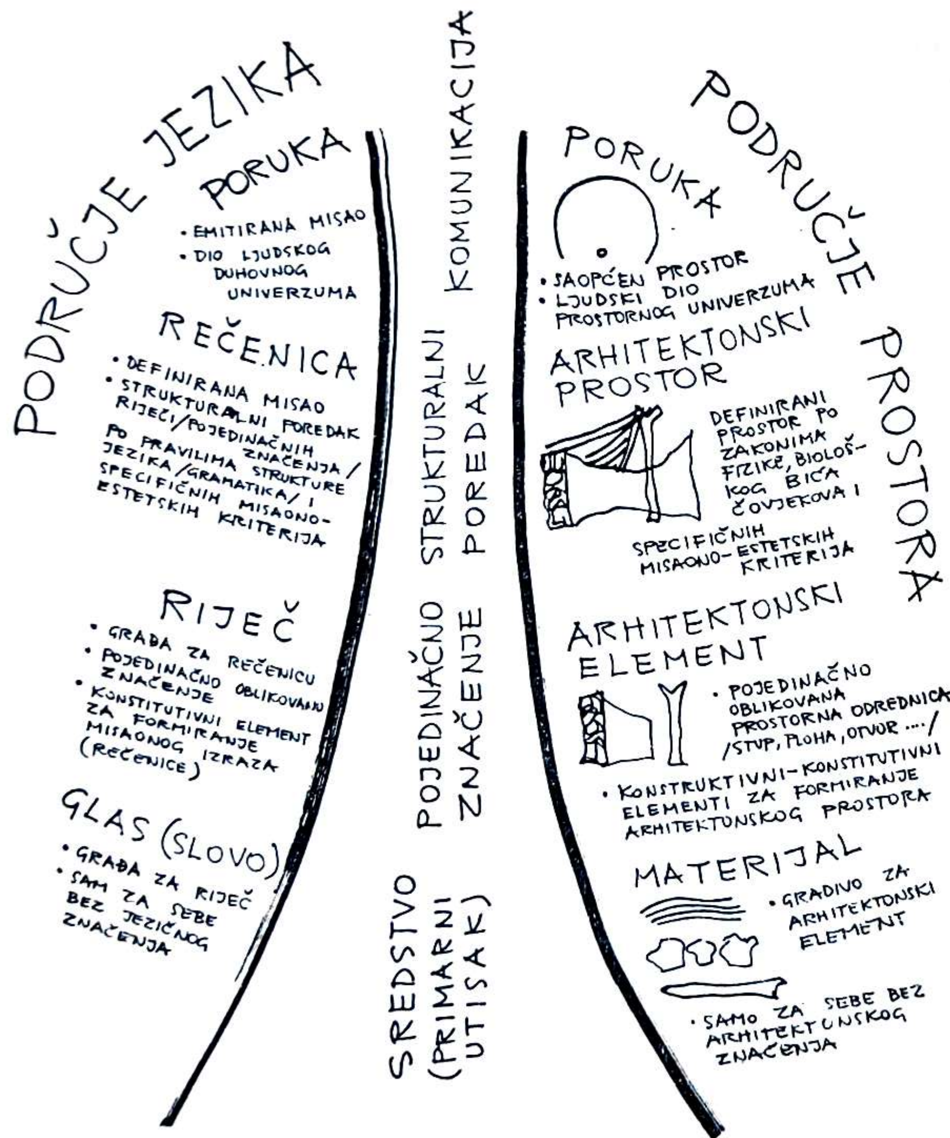
Na području vizuelnih i prostornih komunikacija, iz vremena kad je gotovo svaki čovjek bio arhitekt, i likovni umjetnik dopiru i uz nas traju prostorni i likovni izrazi, strukture, čiji je arhitektonski i likovni govor jednako smislen i zavičajan. On nas spašava od beskraja, daruje nam plodno zavičajno tlo, on biva mjera za opstanak.

Arhitekturom se saopćava, ona nas usmjerava, smještava u prostor, štiti i povezuje, »ona je ljudski prostor u beskraju kozmičkog« ali kad zapitamo nekoga, što mu znači Arhitektura, nabrzo ćemo se sresti s misaonim (jezičnim) određenjima, što mimoilaze prostorne autoritete. Događa se tako da i o prostoru počinjemo misliti samo posredstvom jezika i namjesto da se sporazumijevamo prostorom samim, mi se mimo njega, na najširoj razini, sporazumijevamo jezičnim apstrakcijama.

Na području arhitektonskog komuniciranja nadvila se RIJEČ opasno nad vizuelne i prostorne simbole.

Sve više racionalizirajući pojavni svijet postajemo skloni da svakoj pojavi stvorimo odgovarajući jezični »ekvivalent« koji je podoban da pojavu »ponese«, da se njome preko njega poigramo, pa nam često dostaje i pojmovna apstrakcija (riječ) sama, bez pojave.

Međutim, čak i u samom govoru, jedna gesta, što se obraća vizuelnom receptoru, često govori više od čitavih tirada riječi, dok neki urbanistički sklop svjedoči o društveno-ekonomskoj konstelaciji i stanju svijesti vjerodostojnije od ljetopisa. Supstituciju prostornog djelovanja jezičnom informacijom naći ćemo i na mjestima potpuno neprikladnim za ovaj postupak: troše se stra-

nice riječi da se dočara neki prostrani modalitet, koji je inače u likovnom mediju kudikamo lakše raspoznatljiv, da ne kažemo čitljivi. »Prevođenje« prostornog fenomena u misaoni »prostor« riječi lišava nas prostornog »govora« fenomena samog.

Mislim da nećemo pretjerati ustvrdimo li, da je čovjek danas poprilično IZGUBLJEN u prostoru, jer sve manje »prostorno misli« sve se rjeđe i teže prostorom sporazumijeva, (arhitektonski rječnik je stvar najužeg kruga specijalista), što nam se iskazuje u mnogostrukim oblicima devalviranog okoliša, od pejzažnih i urbanih sredina do kućnoga ognjišta.

Čini nam se uputnim da ovom prilikom ukažemo na strukturalnu svezu jezika i arhitekture, jer ćemo bit odnosa ovih dvaju medija otkriti tek kada im pristupimo strukturalnom analizom.

Morat ćemo se pri tom i sami poslužiti jezikom jer bi »likovni govor« zbog općenito oskudne likovne naobrazbe i općenito odsutne izvorne likovnosti (što je inače susrećemo kod dječjeg likovnog komuniciranja, prije nego nastupi SLOVO I BROJKA) sam po sebi ostao nerazumljiv. Ovo asocijativno spajanje jezika i arhitekture ima za cilj upravo suprotnu svrhu, da naime RAZLUČI jezik pojmova od jezika prostornih fenomena, a analogije koje otkrijemo neka nas privedu zbiljskom prihvaćanju prostornih pojava (vizuelno, kinetički, taktilno, misaono) kao životnog okoliša, koji traži naše prisustvo i sudjelovanje u kreiranju plodnijeg postojanja.

U vremenima kad se u dnevnom životnom protoku prostor svodi na osnovnu funkciju kretanja s dominantnim problemom prometa, zvuk svakodnevnosti na popratni proizvod radnog i prometnog procesa, a riječ reducira na golu informaciju, nije na odmet podsjetiti se, da ljudsko tijelo utječe na definiciju prostora svom svojom biološkom ograničenošću, a duhovna sfera svom svojom misaonom neuhvatljivošću. Pomirenje ovih sfera vodi skladnom stapanju sa svijetom u kojem se nećemo tražiti nego NALAZITI.

ARHITEKT U PEJZAŽU

Ono što se traži od arhitekta
da razumije pejzaž
do njegova dijalekta:

dubrave i ravnice,
i srne
i grmlje i ptice
i otavu koja niče,

i drvorede živice

i da pred Suncem Života
na zemljicu pada nice

pred večeri što zapada
i svitanjem koje sviće.

I da osjeća i shvata
u svakom stablu brata.

Jer Voda i Zemlja i Vrlet
i Rijeka i Vjetar i Kamen
i Humak i Šuma:
sve je to Sveti Znamen.

Jer teška je svaka suza
leptira i malog puža
i ljubice i ciklame
i svake usne ruža.

Klasi i vlati
žita
kazaljke su i sati:

I sve su tvari Bića:
i sve su kuće
pune bajka i priča —

Veliko kolo života,
veliko kolo ljepota
nigda ne smije stati.

Sve iznova niče iz zemlje
i Nikada ne smije Stati.

U vječnome putokazu
gdje se kamena zdanja
od vječnog postanja
u domino koralja slažu

i potres vremena tutnji

buka maloga ljudskoga uma

i romon i najljepše pjesme

ni izdaleka nije nadomak

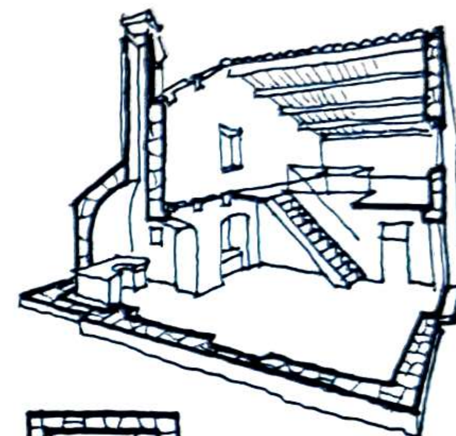
Vječnome Miru Skladu Tišina i Zvjezdanih Slutnji.

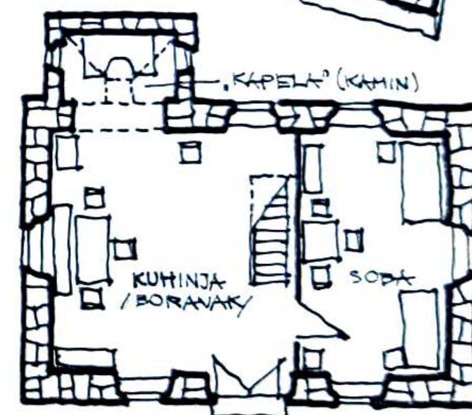
Što manje treba riječi:
to je graditelj veći.

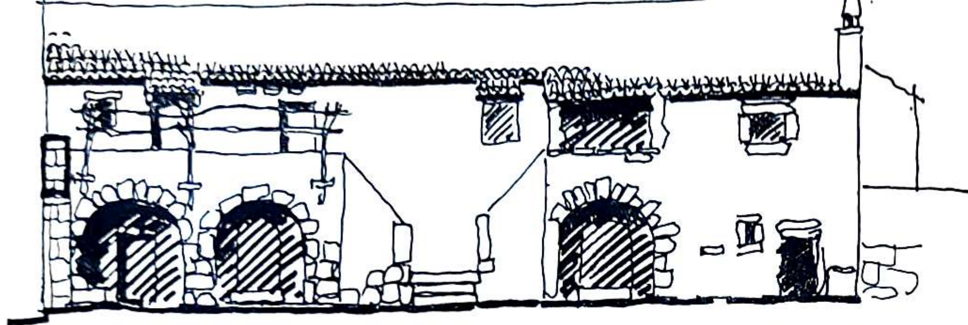
ISTRA, KVARNER, PRIMORJE

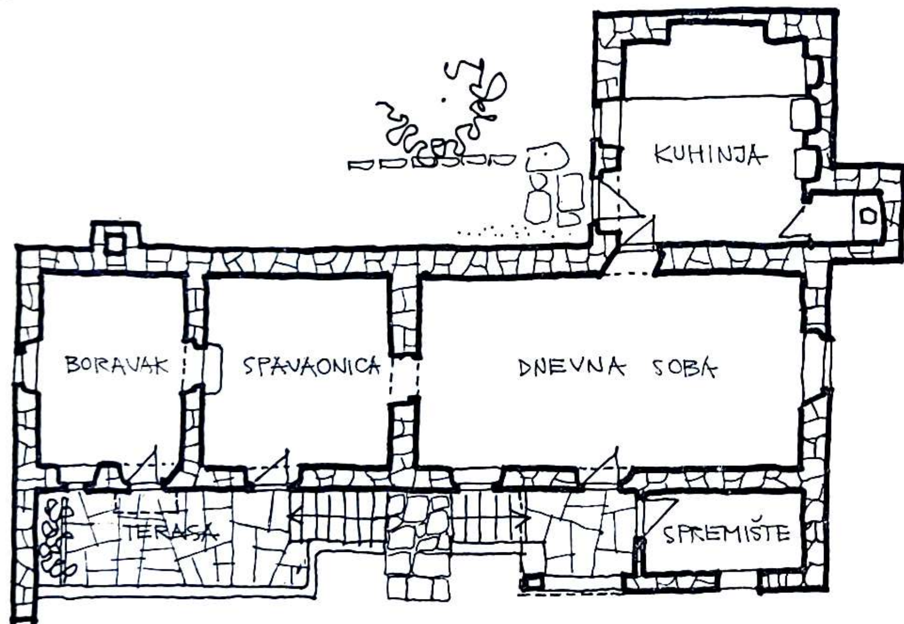
Kamen na kamen...
Vjetar do kamena...
Sunce od kamena...
Podovi prilegli...
Bogata sjena u otvorima,
pod balaturama.
Ognjište sa svojim dimom;
autonomni oblik na rubu kuće.

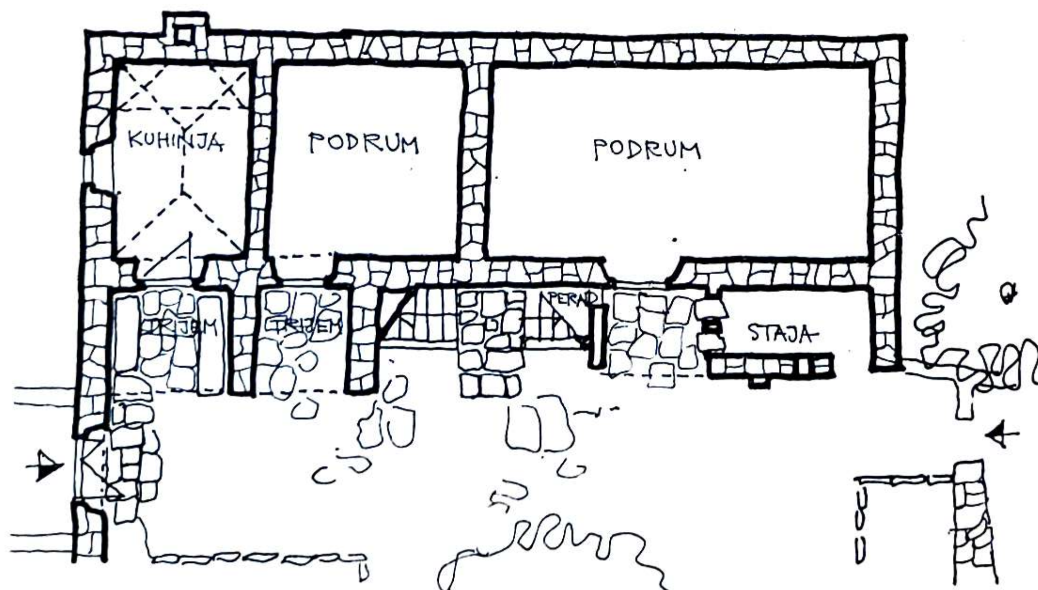
PRIMORJE ISTRA KVARNER

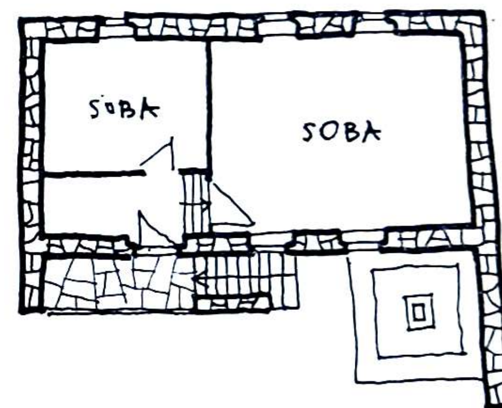

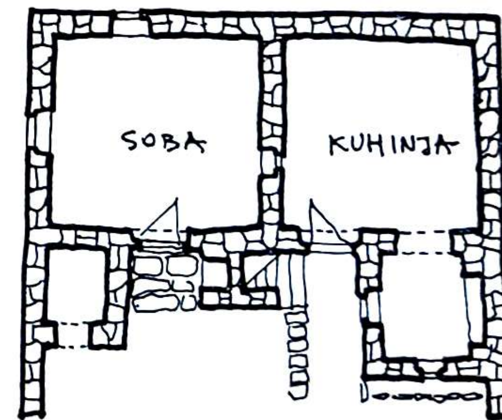

KUHINJA
BORAVAK
SPAVAONICA
DNEVNA SOBA
TERASA
SPREMIŠTE

KUHINJA
PODRUM
PODRUM
TRIJEM
TRIJEM
PERAD
STAJA

SOBA
SOBA

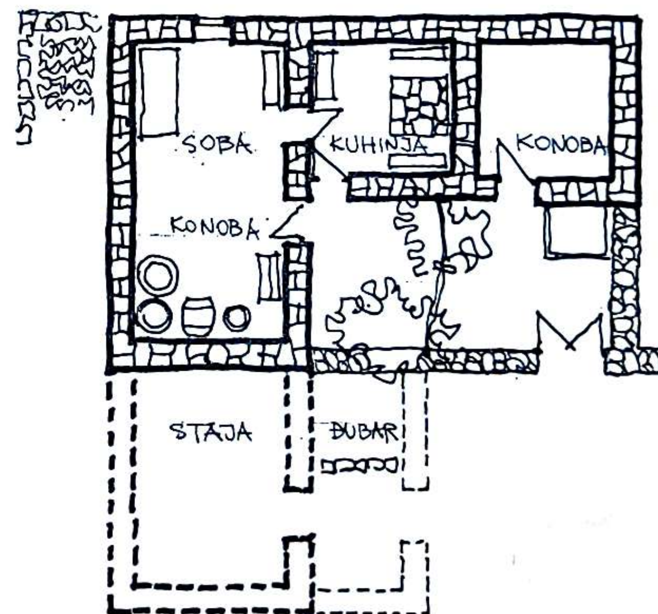

SOBA
KUHINJA

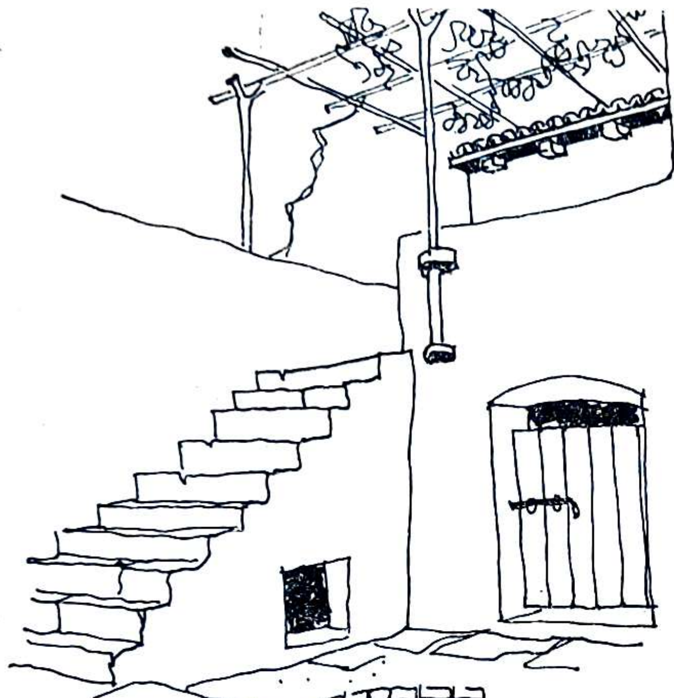
DALMACIJA

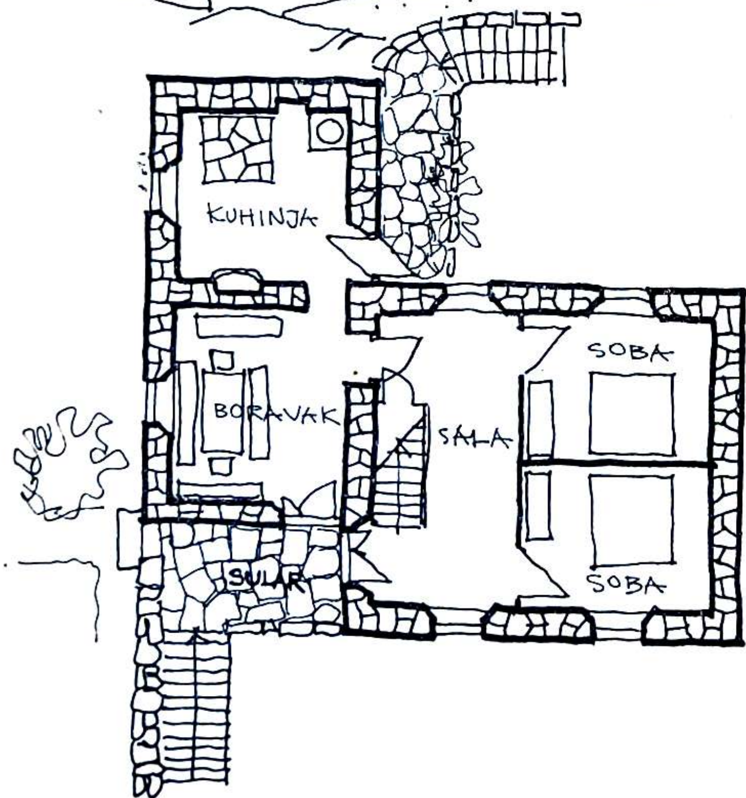
U škrtom kamenjaru
kamen iz kamena raste...
Kamen do kamena,
suhozid plazi i hvata prostor.
Ortogonalno strukturiran
prostor duguje oblik
iskustvu drva.
Krljušt kamenih ploča,
bliješti na kosini krova...

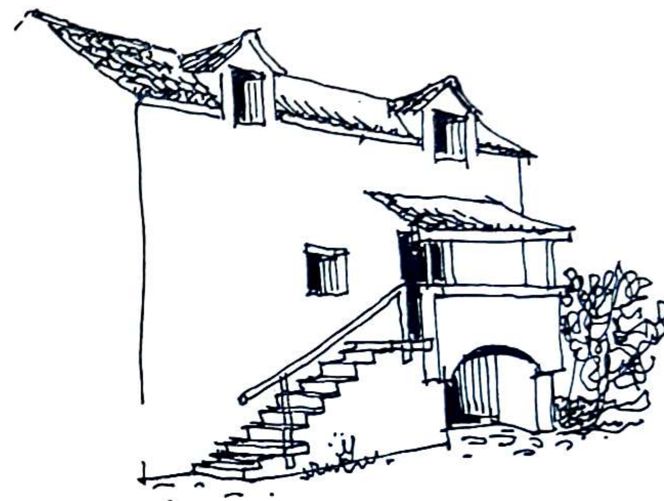
DALMACIJA

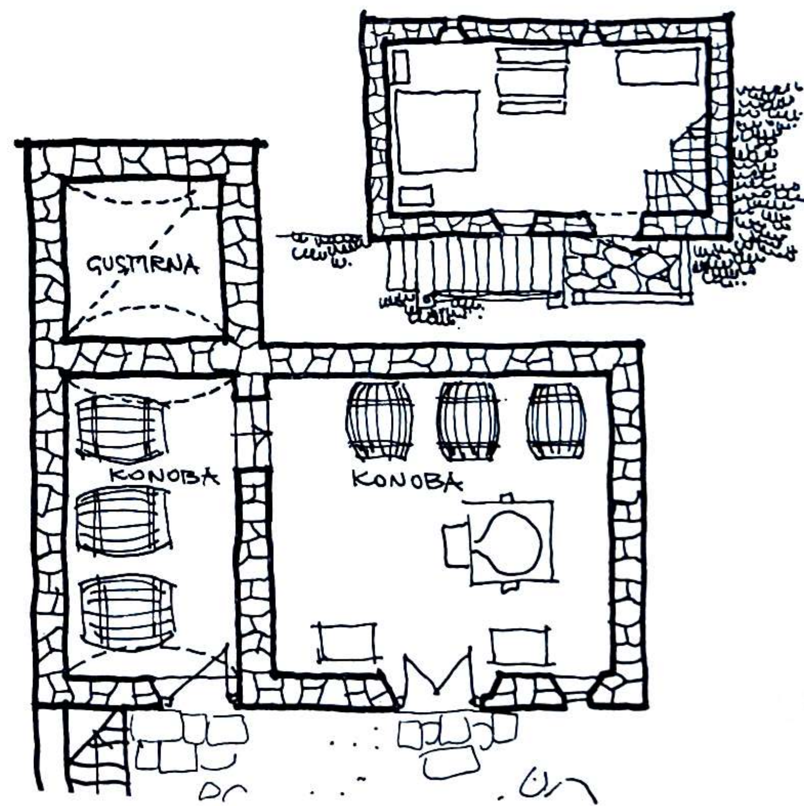

KUHINJA
BORAVAK
SALA
SOBA
SOBA
SULAR

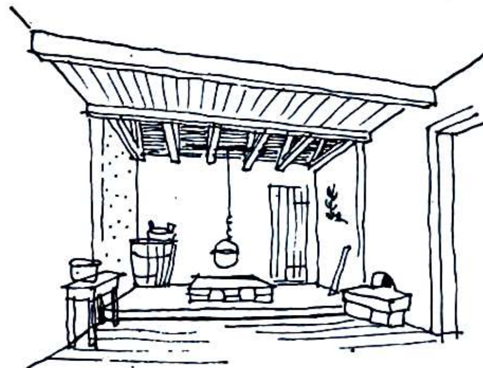

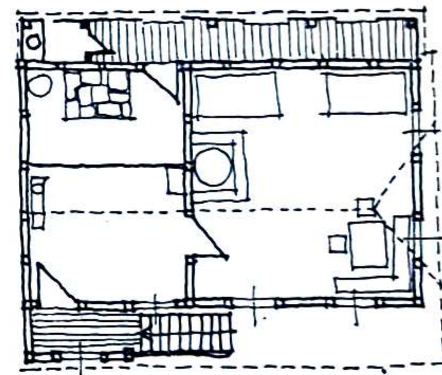

GUSTIRNA
KONOBA
KONOBA

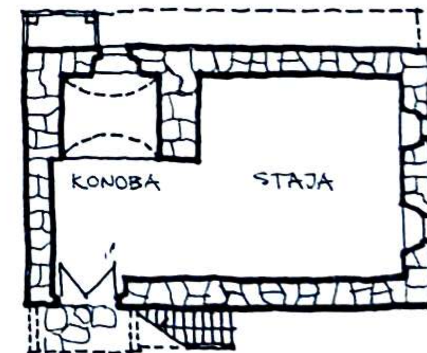
GORSKI KOTAR, LIKA

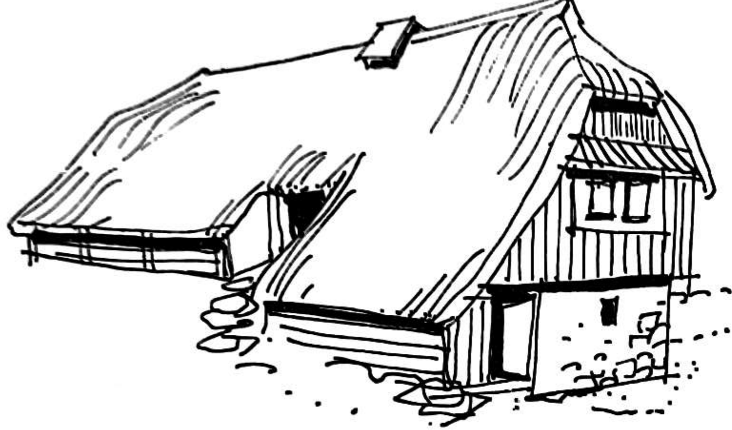
U dolini pod planinom...
Slama
Drvo
Kamen
Pitome vjetrometine...
Dva nasuprotna izlaza
pružaju više šansi.
Okolo kuće ganjak štićen
»visećom fasadom«;
bit će rad snijega,
zbog vuka,
poradi hajduka...
U kuhinji nad ognjištem
crni svod krova,
vani
slama na krovu u suncu blista.

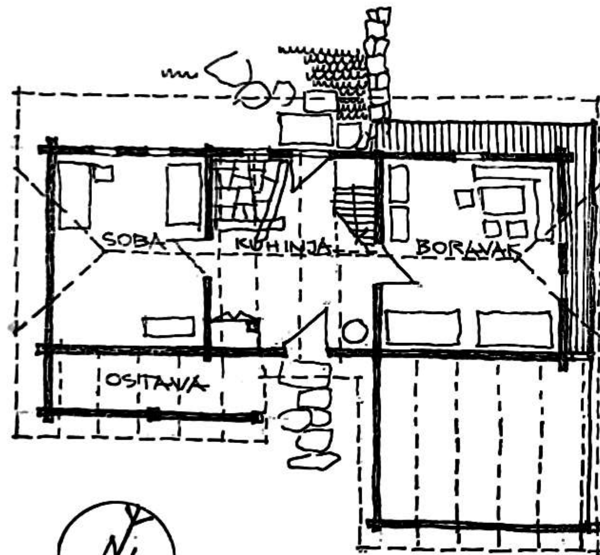
GORSKI KOTAR
LIKA BANIJA

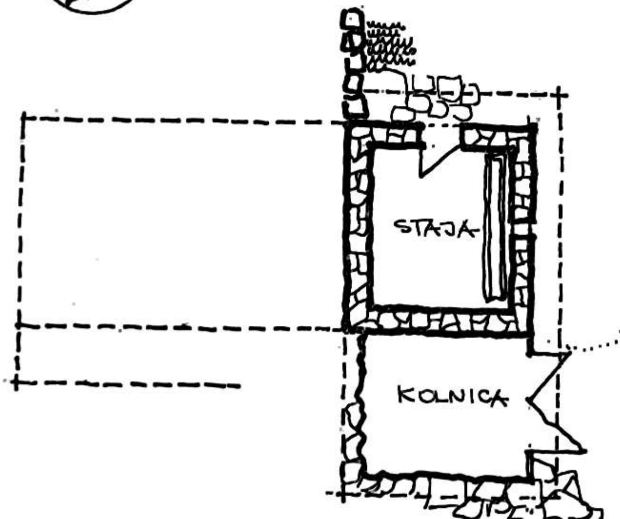

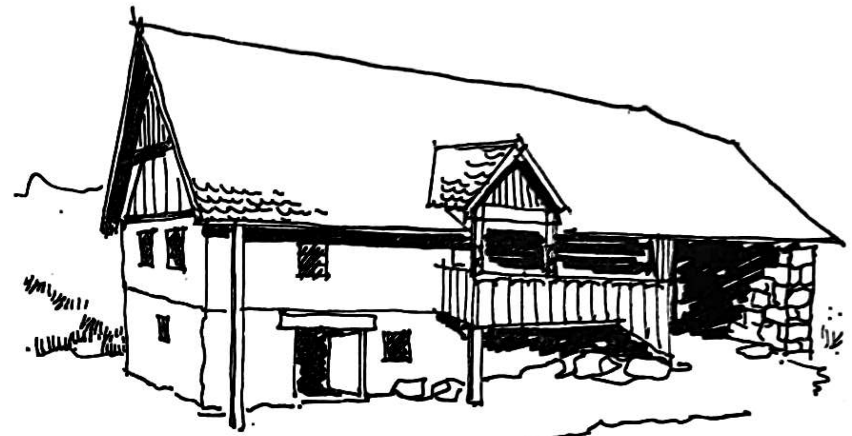

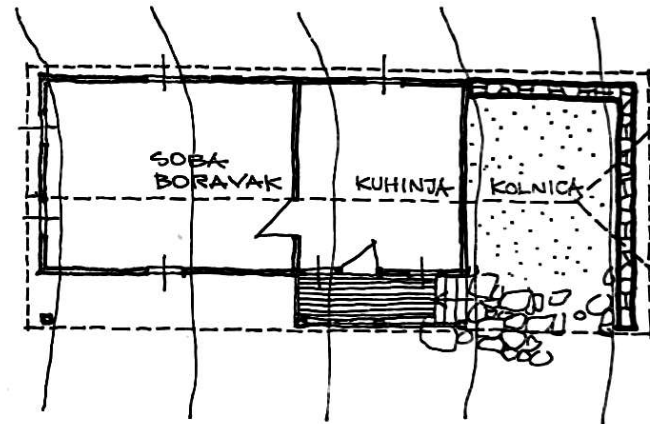

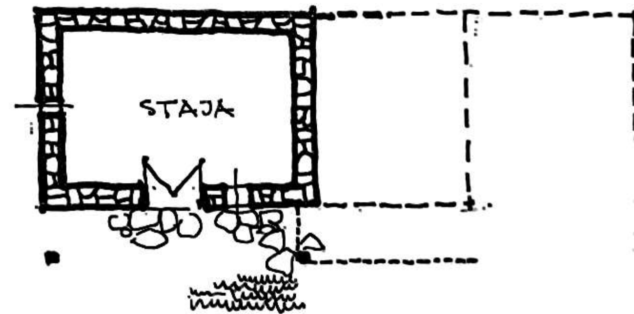

SOBA
KUHINJA
BORAVAK
OSTAVA

N

STAJA
KOLNICA

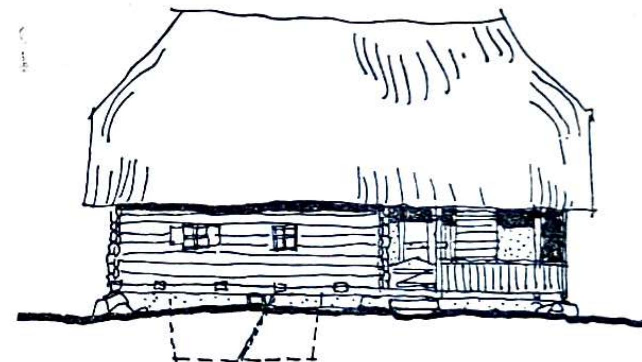

SOBA
BORAVAK
KUHINJA
KOLNICA

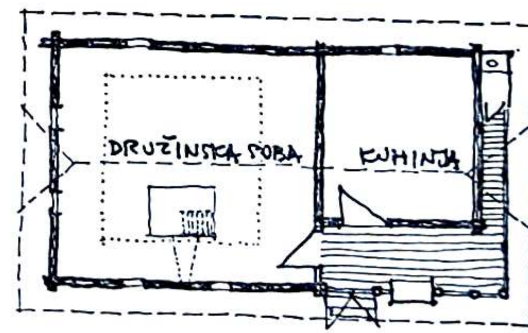

STAJA

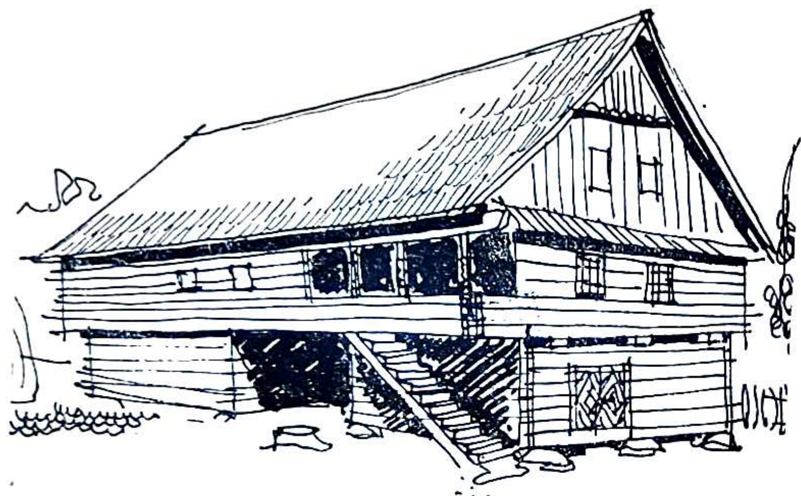
POKUPLJE

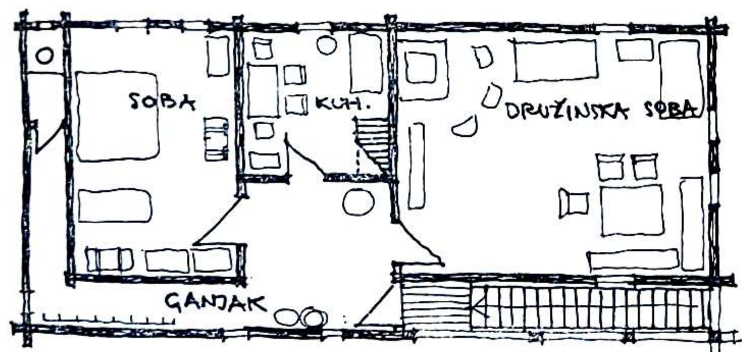
Pokraj vode...
Pogledom nad vodom...
Svladana vertikala hrasta;
brvno preko brvna
otkucava
r i t a m   b i t k a.
Prostor usisan kolnicom,
shodom povučen
za stanovanje na katu.
Cjelokupna konstruktivna struktura:
hrastovina,
Prema suncu
rijeci
komunikaciji
tročlano pročelje, simetrično,
s dva prozora na katu
kao pogled u beskraj ...

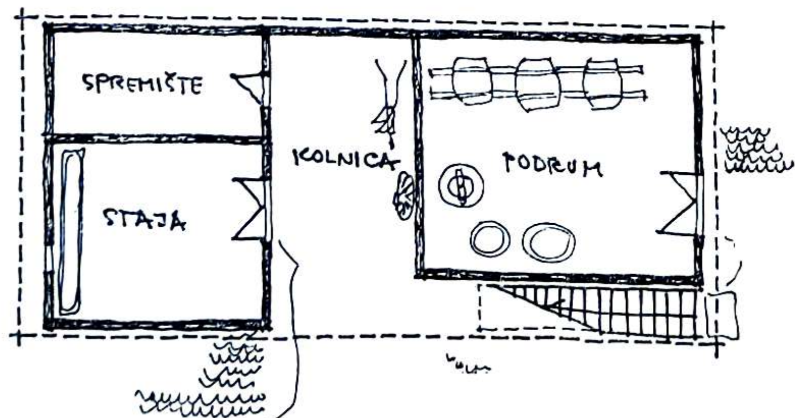
POKUPLJE

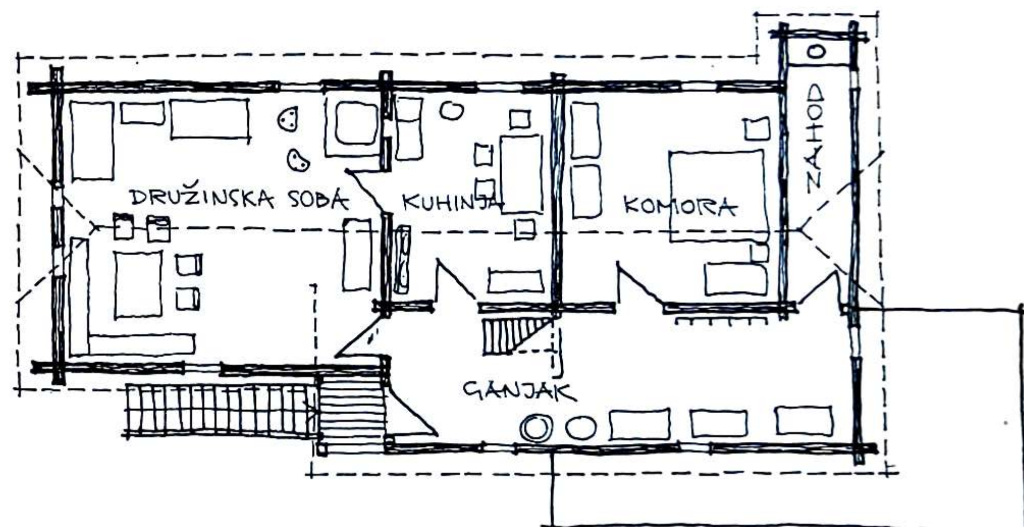

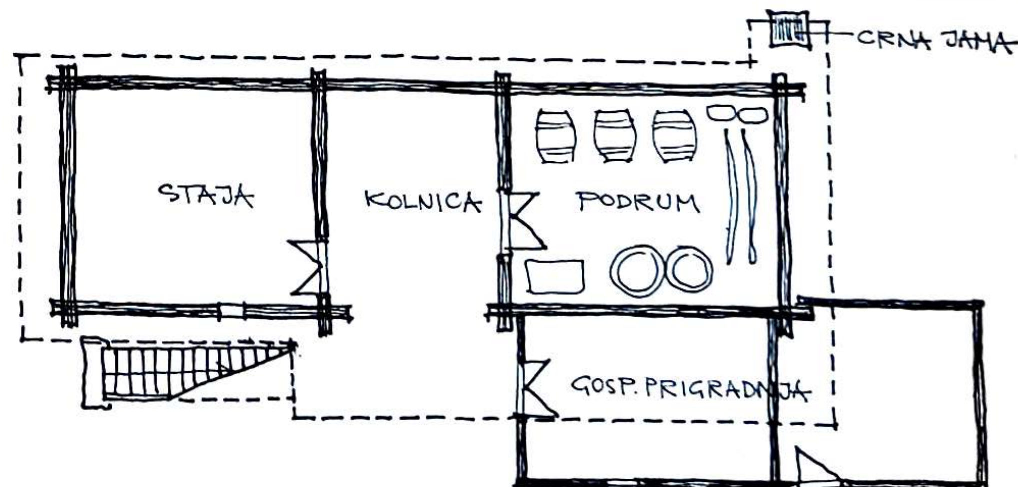

SOBA
KUH.
DRUŽINSKA SOBA
GANJAK

SPREMIŠTE
STAJA
KOLNICA
PODRUM

DRUŽINSKA SOBA
KUHINJA
KOMORA
ZAHOD
GANJAK

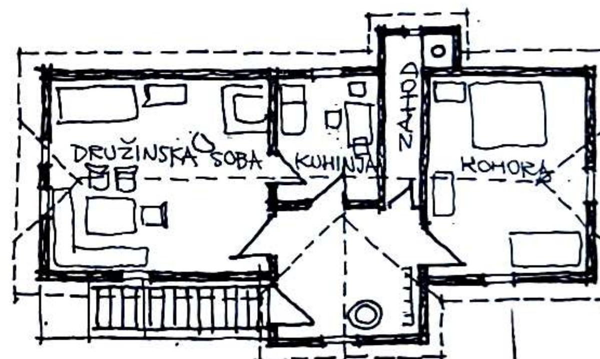

CRNA JAMA
STAJA
KOLNICA
PODRUM
GOSP. PRIGRADNJA

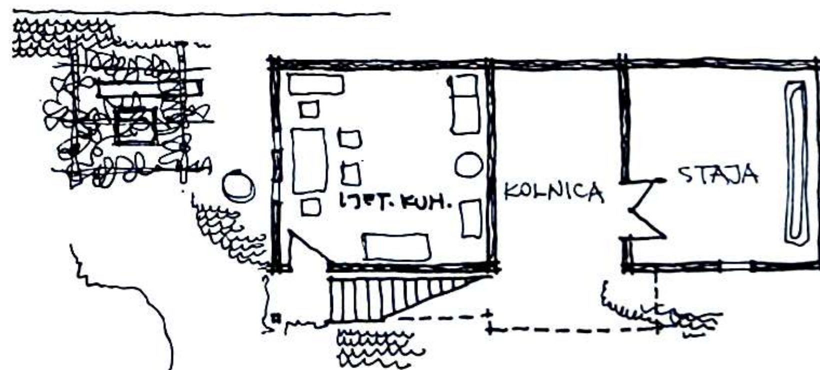
SREDNJA POSAVINA

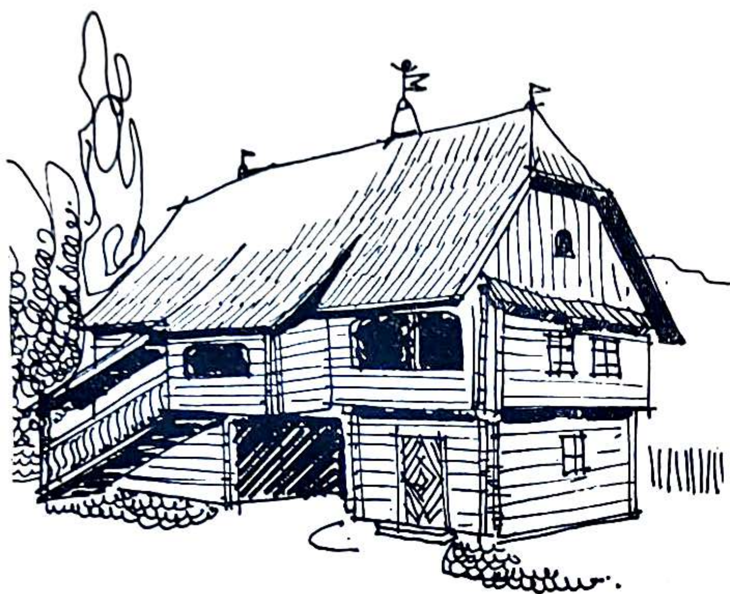
Korablje Posavine.
Poslije pokupske rustike
perfekcija detalja.
Izbalansiran, zgusnuti,
zreli tlocrt.
»Okupljene instalacije«
u središtu zgrade.
Modelirana u hrastu.
Pročelje u krešendu
ornamentalnih akorda...

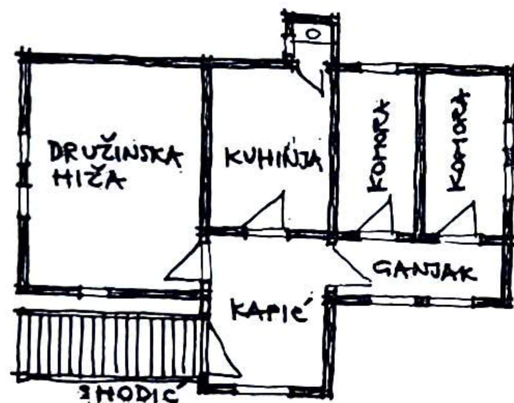
SREDNJA POSAVINA

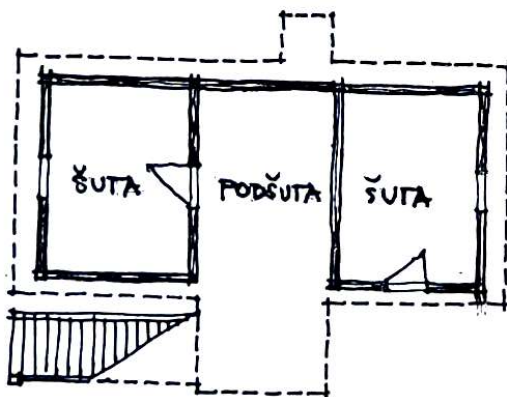

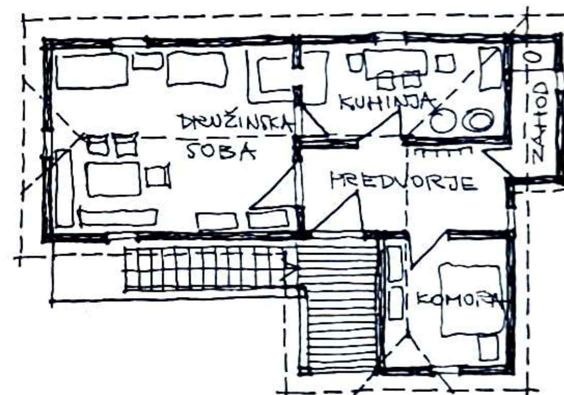

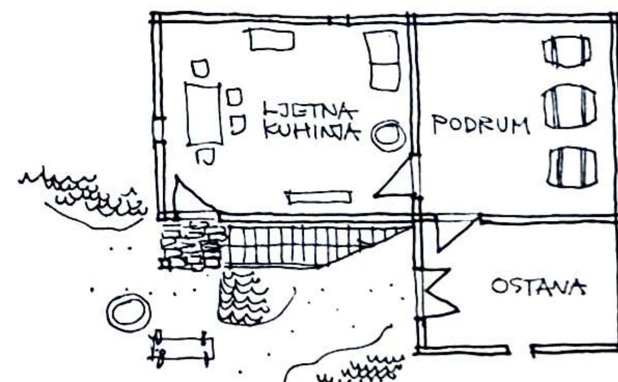

DRUŽINSKA HIŽA
KUHIŃJA
KOMORA
KOMORA
GANJAK
KAPIĆ
SHODIĆ

ŠUTA
PODŠUTA
ŠUTA

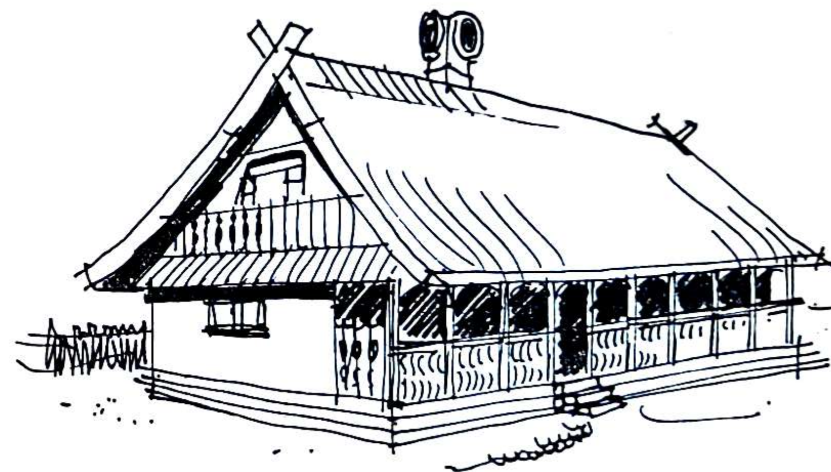

DRUŽINSKA SOBA
KUHINJA
ZAHOD
PREDVORJE
KOMORA

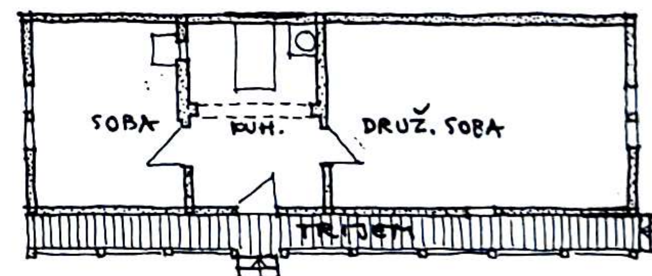

LJETNA KUHINJA
PODRUM
OSTAVA

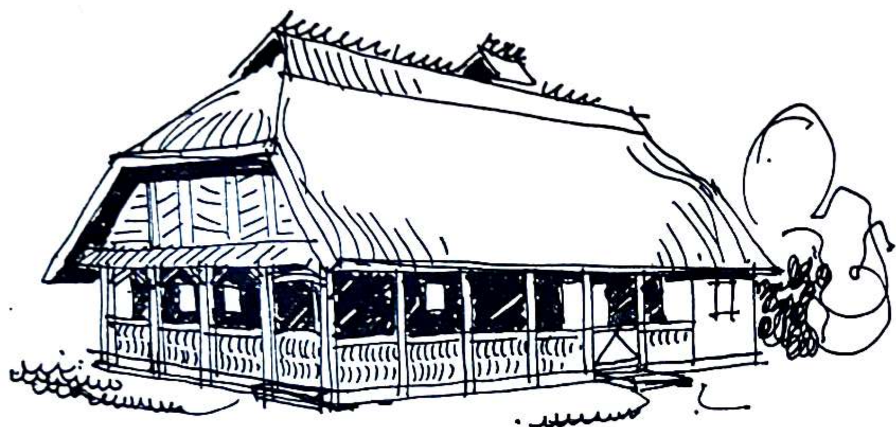
SLAVONIJA, SRIJEM

Od zemlje...
Pri zemlji...
U širokim vidicima;
nakostriješene
slamnate krijeste krovova...
Prijelaz od interijera eksterijeru
bogato modeliran;
distanca od blata,
sunca i kiše,
plodna ornamentika
za pogled prolaznika.
U žitnim poljima
plovi nad blatom
plodne Panonije...

SLAVONIJA

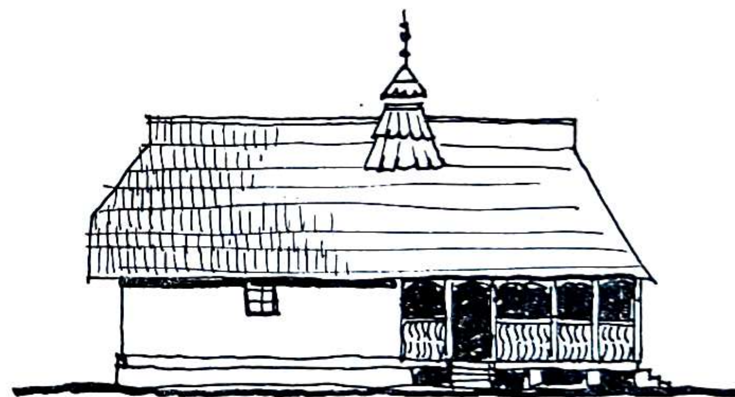

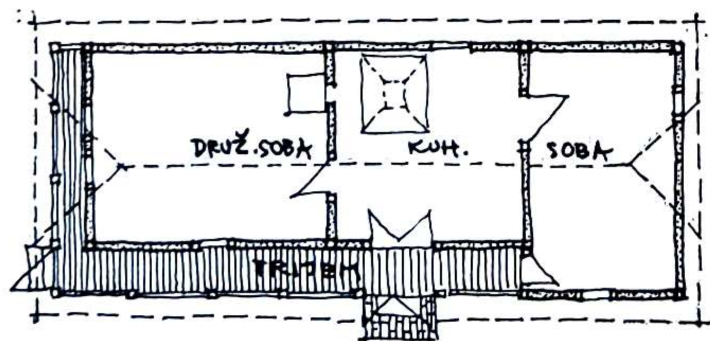

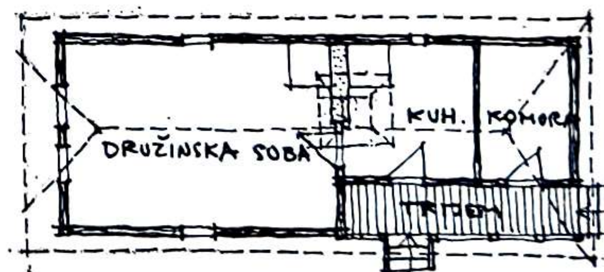

DRUŽ.SOBA
KUH.
SOBA

DRUŽINSKA SOBA
KUH.
KOMORA

POGOVOR

Prije nego se potraže racionalne koordinate ruralnoga prostora, toj arhitekturi treba prići otvorena srca uključivši sve doživljajne registre, što smo ih razvili na iskustvima suvremene umjetnosti. Kad primi zračenje prostorne energije, koju emitira neka od ovih tvorevina narodnog duha, moderni senzibilitet, sasvim pouzdano, ne može ostati bez rezonance.

Te kuće skrivaju praiskonsko opipavanje materije, odvagivanje sile teže, nadmudrivanje s nepogodama okoline, odmjeravanja prostora u funkciji tjelesnih potreba, modeliranje u skladu s duhovnim imperativima.

Totemske maske egzotičnih civilizacija u određenom su trenutku ubrizgale razornu svježinu evropskoj i svjetskoj likovnoj umjetnosti. Bilo je to kubističko rastvaranje predmeta na početku stoljeća; dogodilo se, da je moderni senzibilitet razvijen u krilu industrijske revolucije i oslobođen stoljetnih kanona, pronašao neke odgovore u civilizacijama primitivnih plemena iz ekvatorijalnog pojasa. Detonator fovističke i kubističke eksplozije zapalio je svijet.

Pa zašto da i u ovim našim ruralnim građevinama, što doduše pripadaju znatno višem civilizacijskom stupnju, ali za suvremene pojmove jednako tako »otpisanoj« društveno-ekonomskoj formaciji ratarskog rodovsko-zadružnog tipa, ne potražimo katalizatore za prevladavanje ograničenosti konfekcijskih surogata suvremene civilizacije.

Potražimo ono, čega imamo sve manje u velikom svjetskom gradu.

Poruke humanog oblikovanja prostora, što ih skrivaju »korablje« zavičaja, arhitektonski su relevantne barem toliko, koliko nam je važna povijest naroda; potražimo razloge njihovog prežitka do naših dana mimo i pokraj svih onih silnih trojanskih konja stilskog importa u gradovima.

Kada bismo se s više kreativnog žara uputili iznalaženju vlastitoga puta, na suvremeno potvrđivanje već davno utvrđene prostorne samoniklosti, kada bismo više radili na liniji kontinuiranja humanog prostornog koncepta, onda bismo više značili i sebi i svijetu.

Japanska arhitektura koja je najmodernije principe uspješno oplemenila vjekovnom tradicijom, primjer je koji nas može ohrabriti ali nas je već u više slučajeva posredno suočilo s pitanjem: nismo li do određenih formi prostora mogli doći i direktno, iz vlastite tradicije, što bi sigurno rezultiralo životnijim kreacijama.

Zacijelo bismo imali više zadovoljstva sa svojim prostorom, da manje koketiramo s efemernim pošiljkama tehnicističke provenijencije, a više sondiramo izvore vlastitih iskustava provjeravajući ih na suglasju s principima kvalitetne, humanistički orijentirane arhitekture drugih sredina.

Kad se indiferentnost spram ovih arhitektonskih spomenika, što još uvijek žilavo i otporno traju u ruralnim prostorima Hrvatske, javlja u njihovih stanovnika (koji su zamijenivši stari način života prihvatili diktat, što ga grad diktira kao standard u suvremenim tehničkim oblicima), to još možemo razumjeti, ali tu nezainteresiranost ne možemo prihvatiti, kad se javlja kod stručnjaka-humanista, kojima lažna pozlata tehničke dotjeranosti nebi smjela poremetiti sluh za istinske vrednote.

Priđemo li ovim prostorima bez predrasuda, od kojih je najkomičnija da »to nije arhitektura«, onda ćemo u njima na svoje zaprepaštenje otkriti duboku utemeljenost nekih osnovnih principa na kojima kreiramo i modernu arhitekturu ovoga stoljeća:
— racionalno dimenzioniran i funkcionalno organiziran prostor prema ljudskoj mjeri

— organično primijenjen i oblikovan materijal
— strukturalno komponiran konstruktivni sistem
— harmonično definiranu prostornu koncepciju
— organsko prožimanje artificijelnog prostora s ambijentom

Ove tekstualne konstatacije ostat će mrtvo slovo na papiru, ako ne uslijedi doživljajno otkrivanje ruralnih prostornih fenomena, čemu su ovi tekstovi s crtežima samo natuknice; upozorenje na moguća ishodišta neutrtih puteva u kreiranju našeg suvremenog prostora.

LITERATURA

1. Lj. Babić: Boja i sklad, Zagreb
2. Lj. Babić: Umjetnost kod Hrvata, Zagreb
3. M. Barada: Starohrvatska seoska zajednica
4. B. Čačić-D. Salopek: Hrvatska Korablja, Zagreb-Rijeka 1971.
5. A. Deroko: Narodno neimarstvo, Beograd 1968.
6. N. Dobrović: Savremena arhitektura, Beograd 1965.
7. Etnografski muzej, Grafički zavod: Vezak vezla, Zagreb 1973.
8. A. Freundenreich: Narod gradi na ogoljenom krasu, Zagreb-Beograd 1962.
9. A. Freudenreich: Kako narod gradi, Zagreb 1972.
10. S. Giedion: Prostor, vreme, arhitektura, Beograd 1969.
11. D. Grabrijan: Razvojni put naše savremene kuće, Beograd 1973.
12. J. Horvat: Kultura Hrvata kroz 1000 godina
13. Hrvatsko društvo inžinira i arhitekata: Hrvatski građevni oblici, Zagreb 1905-9.
14. Jugoslavenski institut za zaštitu spomenika kulture: Selo Trg kod Ozlja, Beograd 1969.
15. C. G. Jung: Čovjek i njegovi simboli, Ljubljana-Zagreb 1973.
16. M. Kadić: Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1967.
17. B. B. Kojić: Seoska arhitektura i rurizam, Beograd 1958.
18. W. Krassowski: Architektura drewniana w Polsce, Warszawa 1961.
19. F. Magnani: Chalets Suisses, Fribourg 1969.
20. I. Maroević: Sisak, grad i graditeljstvo, Sisak 1970.
21. O. B. Merin, A. Benac, T. Dabac: Stećci
22. M. Miličić: Nepoznata Dalmacija, Zagreb
23. L. Mumford: Grad u historiji, Zagreb 1968.

24. M. Prelog: Prostor vrijeme, Zagreb 1973.
25. V. Radauš: Srednjovjekovni spomenici Slavonije Zagreb 1973.
26. A. Radić: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu
27. H. Read: Umjetnost danas, Zagreb 1957.
28. E. Saarinen: Gradovi, Sarajevo 1972.
29. Sovjetski hudožnik: Ruskoe derevjanoe zodčevstvo
30. Z. Strižić: Arhitektonsko projektiranje, Zagreb 1965.
31. Z. Strižić: O stanovanju, Zagreb 1965.
32. S. Šuvar: Od zaseoka do megalopolisa, Zagreb 1973.

BIBLIOGRAFIJA AUTORA

1. Zaboravljeni prostori, »Čovjek i prostor«, srpanj 1967.
2. Zanemareni prostori, s B. Čačićem, »Paralele« 9/1968.
3. Kuća kao lađa, »Čovjek i prostor« ožujak 1968.
4. Novo ne pada s neba, »Čovjek i prostor« rujan 1969.
5. Preostaje li samo »posljednja pomast« za arhitekturu u drvu, s B. Čačićem, »Petrinja, 3. festival pjevačkih zborova Hrvatske« lipanj 1970.
6. Uz izložbu — Arhitektura u drvu Pokuplja i Posavine —, »Čovjek i prostor« kolovoz 1970.
7. HRVATSKA KORABLJA, s B. Čačićem, »Stručna biblioteka« SAH-e 1971.
   osvrti i kritike knjige:
   — Hrvatska korablja. I. Maroević, »Telegram« 2/1971.
   — Hrvatska korablja, D. Horvatić, »Republika« 12/1971. »Kana« 21/1972.
   — Hrvatska korablja, M. Modrinić, »Večernji list« 23-24. listopada 1971.
   — Opomena i putokaz, T. Premerl, »Čovjek i prostor« travanj 1972.
   — Hrvatska korablja, A. Pasinović, »Slobodna Dalmacija« 1972.
   — Branko Čačić-Davor Salopek
   Hrvatska korablja, K. Križanić, »Marulić« 4/1973.
8. Hrvatska korablja, »Arhitektura« 113-114/1972.
9. Zaštita prostornih koordinata nadgradnje, »Arhitektura«, 117/1973.
10. Vitalne poruke, »OKO« 34/1973.
11. Moderna arhitektura stara 1000 godina, »OKO« 37/1974.
12. Najskuplja umjetnost-najveća šutnja, »OKO« 42/1974.
13. Strukturalna analogija arhitekture i jezika, »OKO« 54/1974.

Napomena: Pojedini tekstovi iz gornjeg popisa djelomično su korišteni za knjigu »Arhitektura bez arhitekta«

Dokumentacija izvora za crteže

1. HRVATSKO PRIMORJE, Jadranovo; A. Freudenreich, »Kako narod gradi«, Zagreb 1972
   M. Lošinj; A. Freundenreich, isto
   Iz Istre; B. Kojić; Seoska arhitektura i rurizam«, Beograd 1958
2. PODRUČJE DALMACIJE, Ravni kotari Zasupnjak; A. Freundenreich, isto
   Iz Dalmacije; M. Miličić, »Nepoznata Dalmacija«, Zagreb 1956
   Hvar: M. Miličić, Isto
3. LIKA, Lički Osik, prenesena iz Kosinja, kuća S. Rondulića: autor
   GORSKI KOTAR, Begovo Razdolje kod Mrkopolja; A. Freundenreich, isto
   BANIJA, tip banijske kuće: Z. Strižić »Arhitektonsko projektiranje«, Zagreb 1952
4. PODRUČJE POKUPLJA, Brest Pokupski: D. Čačić i D. Salopek, »Hrvatska Korablja«, Zagreb—Rijeka 1971
   Trg kod Ozlja: S. Gvozdanović, Prilog arhitekta, Beograd, 1969
   Farkašić kod Petrinje; snimio autor
5. SREDNJA POSAVINA, Martinska Ves; Hrvatsko društvo inžinira i arhitekata (J. Doljan) Hrvatski građevni oblici«, Zagreb 1905—1909
   Palanjak, snimio autor
   Palanjak, prenesena u Petrinju, kuća Čačić, snimio autor
6. SLAVONIJA, Andrijaševci; Hrvatsko društvo inžinira i arhitekata (J. Holjac i M. Pilar), »Hrvatski građevni oblici«, Zagreb 1905—1909
   Oprisavci; isto
   Tovarnik; isto
7. »ARHITEKT U PEJZAŽU« str. 30 i 31: B. Pavlović
8. Kover: foto korablje u Drenčini; autor
9. Kover — poleđina: strukture tlocrta, autor.

COUNTRY HOUSING

D. Salopek

There is increasingly less and less people who by being in a close contact with the living nature have gained instight into its laws and have thereby aware of the well-balanced processes taking place in the natural environment and of man's place there.

The exchange with the nature increasingly takes forms of ruthless exploitation sparing neither the elementary cathegories of the living environment — sunshine, air, water, vegetable and animal life, nor eventually the man himself who vitally depends on them.

Such developments are a logic consequence of the advances of civilisation intoxicated with the successful efforts to control the elementary forces of nature manifest in manifold forms of the exploitation of the natural resources and energies.

Such a raid launched on the natural resources has developed strictly warlike behaviour in approaching the nature which is best reflected in the current trends to reduce — the objective tangible world to a set of abstractions, turning thus the physical phenomena into information which are bombarding man's mind incessantly and in enourmous quantities.

The information is made to be the beginning and the end, a concentrated diet provided by years of schooling and man's daily diet, a condition of the advancement and a summary of defeat.

After an indispensable rationalization of the world of phenomena, which human mind discoveres and amneds by contemplative efforts there follows the extremity of total rationalization, which is a state of a dematerialized intellect where there is no need andy more for a physical object — the mere information is sufficient.

The need to gain experiences by direct perception and contact in order to grasp the meaning that various phenomena bear to man is qualified in the civilised environment as primitive. Perceptive experiences gained by one's own organs of sense are now being replaced by those gained by extraneous senses thus gradually removing man from his own self.

The author provides analyses of various types of living facilities in the traditional peasant's house dealt with region by region.

Д. Салопек

Все меньше людей, которые живя в эгзистенциональм контакте с органической проникают в законы роста органического мира, узнавая в отих течениях жизненую уравновешеность project среды и своё место в ней. Размена с природой принимает всё больше вид суровой эксплуатации, в которой нет милости ни для элементарных категорий биологической среды: солнце, воздух, воду, флору и фаунуи в конце концов ни за человека, который живёт от них.

Это логическое последствие развития цивилизации опъянёной успехами в совладении природных сил, что показывается в многообразных формах использования энергии природы.

Этот завоевательский поход на природные богатства развил строгую военную функциализацию приступа, а эта нашла свое рационализированое выражение в апстрагировании предметности и сведением ЯВЛЕНИЯ на уровень ИНФОРМАЦИИ, которые нас бомбардируют неперстанно в болшом количестве. Информация станивится начало и конец, многолетний школьный конлентрат и дневная порция, условие прогресса и резюме поражения. От необходимой рационализации явления мира, которая его мыслено открывает и оплодотворяет, переходится в крайность ТОТАЛЬНОЙ РАЦИОНАЛИЗАЦИИ, в состояние »дематеризированного« сознания, когда предмета больше и не надо, и довольно только информация.

Необходимость ощущить некоторый предмет прямым ощущением, что бы понять смысл его существования для человека, получает в цивилизованиых средах атрибут примитивизма, опыт собственных чувств заменяется опытом чужих и так мы по немного все дальше от собственного права.

KAZALO:

